

Приватний вищий навчальний заклад
«Кіровоградський інститут державного та муніципального управління
Класичного приватного університету»

ПРОГРАМА
навчальної дисципліни
«Історія вчень про державу та право»

галузь знань **0304 «Право»**

напрямок підготовки **6.030401 «Правознавство»**

форма навчання **денна**

(Шифр за ОПІ ФПНЗЕ 6)

Програма навчальної дисципліни «Історія вчень про державу та право» для студентів за напрямом 6.030401 «Правознавство»

Розробник: професор кафедри конституційного, адміністративного та господарського права Фандалюк О.В., к.ю.н., доцент

Обговорено та рекомендовано Науково-методичною комісією ПВНЗ «Кіровоградський інститут державного та муніципального управління Класичного приватного університету»

Протокол від 08 вересня 2015 року № 1

ВСТУП

Програма вивчення навчальної дисципліни «Історія вчень про державу та право» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів напряму 0304 «Право», спеціальності 6.030401 «Правознавство».

Предметом вивчення навчальної дисципліни виступає система знань про персоніфіковані державно-правові ідеї та цілісні вчення (доктрини, теорії), їх виникнення, історичний розвиток, зв'язки із сучасністю та суспільною практикою.

Міждисциплінарні зв'язки: філософія, теорія держави та права, історія держави та права, історія держави та права зарубіжних країн.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

Модуль 1. Вчення про державу і право стародавніх часів, середньовіччя та ранньобуржуазної епохи.

Модуль 2. Державно правові вчення Нового, Новітнього часу та сучасності.

Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета вивчення курсу «Історія вчень про державу та право» набути студентом вмінь стосовно питань (проблем), що пов'язані із історією виникнення і розвитку теоретичних знань людства про державу, право, політику і законодавство.

Загальноосвітня (навчальна) – сприяти становленню сучасного висококваліфікованого фахівця-юриста на підставі вивчення курсу «Історії вчень про державу та право».

Розвиваюча – формувати й розвивати правові знання студентів, виробити навички самостійного аналізу державно-правових явищ, уміти застосовувати отримані знання при оцінюванні конкретної ситуації, сприяти оволодінню уміннями та навичками, які потрібні у професійній діяльності.

Виховна – формувати переконання та ціннісні орієнтації студентів відповідно до ідеалів гуманізму, демократії, соціальної справедливості, поваги до особистості, виховувати активну громадську позицію, сприяти усвідомленню ролі та значення юридичної діяльності в становленні Української держави; сприяти розвитку в майбутніх юристів правової свідомості і правової культури, професійних й особистих якостей.

Завдання:

- допомогти у засвоєнні студентами об'єктивної історичної закономірності становлення державно-правових форм організації суспільного життя;

- сформувати навички орієнтування у складнощах правової методології сучасних концепцій, що пояснюють сутність та призначення держави, права, правових явищ;

- навчити оптимальному використанню історичного досвіду правового розвитку демократичних країн, що має практичне значення для вдосконалення процесу державотворення в Україні.

У результаті вивчення курсу «Історії вчень про державу та право» студенти повинні

знати:

- місце цієї дисципліни серед юридичних та інших гуманітарних наук, практичне значення в умовах побудови в Україні основ правової держави і громадського суспільства;

- двохаспектний предмет цієї дисципліни: історичний і теоретичний стосовно двох соціальних феноменів: держави й права;

- основні методи, які використовує «Історія вчень про державу та право», досліджуючи свій предмет. Зокрема уявити сутність методологічної бази навчальної дисципліни – діалектичного методу, який передбачає розгляд державно-правових концепцій у розвитку та зв'язку між собою, так і з явищами суспільного життя. Знати, чому провідну роль у цьому методі відіграє принцип історизму, для якого характерне розуміння історії як специфічної форми руху від минулого через сучасність до майбутнього, розгляд минулого і сучасного як внутрішньо пов'язаних;

- першоджерела, уявлення і правові ідеї мислителів Античності, Середньовіччя, Нового часу та Новітнього часу;

- зміст понять (категорій), які характеризують предмет вивчення навчальної дисципліни;

- соціальну значущість теоретичних державно-правових концепцій минулого для поглибленого вивчення категорій «державна» і «право», а також для практичних заходів, які здійснює народ України з розбудови своєї державності;

уміти:

- характеризувати першоджерела з окремих тем навчальної дисципліни;

- формулювати основні ідеї, принципи, уявлення, що стосуються держави, права, політики і законодавства в окремі історичні епохи;

- робити порівняльний аналіз політико-правових поглядів видатних діячів, учених на питання (проблеми), які стосуються предмета навчальної дисципліни;

- встановлювати «паралель» між політико-правовими поглядами на державу, право, політику і законодавство, що панували в окремі історичні періоди розвитку суспільства та домінуючими теоріями (течіями, ідеями) у філософії та інших соціальних науках відповідних історичних епох;

- критично оцінювати теоретико-правові погляди видатних діячів, політиків, учених на політико-правові категорії та поняття навчальної дисципліни;

- робити власні висновки (узагальнення) щодо питань (проблем) предмета навчальної дисципліни.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 108 години, 3 кредитів ЄКТС.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Вчення про державу і право стародавніх часів, Середньовіччя та ранньобуржуазної епохи.

Тема 1. Предмет і методологія історії вчень про державу і право.

Предмет історії вчень про державу і право. Її місце в системі юридичних наук. Поняття та загальна характеристика правового вчення, теорії (доктрини), концепції, ідеї. Методологія історії вчень про державу і право. Співвідношення історичного і логічного, об'єктивного і суб'єктивного в історії вчень. Методи вивчення історії вчень про державу і право: загальнонаукові, юридичні, історичні. Періодизація історії вчень про державу і право. Структура курсу. Джерела історії вчень про державу і право. Історіографія вчень про державу і право.

Тема 2. Вчення про державу і право Стародавнього Сходу.

Загальна характеристика релігійно-міфологічних уявлень про право, державу і політику в країнах Стародавнього Сходу в II-I тисячолітті. Стародавня Індія: політичні і правові ідеї брахманізму. Державницько-правові ідеї раннього буддизму та індуїзму. Стародавній Китай: вчення Конфуція про людину і державу. Концепція права і держави Мо-Цзи. Даосизм. Держава і закон у поглядах китайських легістів. Загальне і особливе в політико-правовій ідеології країн Стародавнього Сходу.

Тема 3. Вчення про державу і право Стародавньої Греції.

Загальна характеристика витоків, етапів розвитку, досвіду і теоретичних здобутків правової і державницької думки у Стародавній Греції. Поліс і закон за Гераклітом. Ідеї про право і державу Демокріта. Софісти (Горгій, Гіппій, Антіфон, Каллікл, Фрасімах та ін.), їх теорії природних законів і демократичної держави. Погляди Сократа на право і державу. Вчення Платона про право та ідеальну державу в трактатах "Держава" і "Закони"; їх порівняльна характеристика. Етатистський (державницький) підхід до співвідношення "державна-особа". Погляди на співвідношення права і закону, на законодавство і судочинство. Вчення Арістотеля про право і державу. Морально-етичні підвалини трактування політики, права, держави. Політичне право. Розрізнення права і закону. Політія як ідеальна форма держави. Епікур та епікурійці про закон і державу. Стоїки про природне право, благо держави та обов'язки громадянина. Внесок політико-правової думки Стародавньої Греції у скарбницю загальнолюдських цінностей.

Тема 4. Вчення про державу і право Стародавнього Риму.

Основні напрямки політико-правової думки в Стародавньому Римі. Погляди Марка Туллія Ціцерона на право, закон і державу. Римські стоїки про розумні начала законів, громадський обов'язок і моральне вдосконалення особи. Римські юристи про право, закон, державу. Створення ними нової науки -юриспруденції. Правова думка у Східній Римській імперії. Звід законів Юстиніана як джерело правових ідей. Значення досягнень римських юристів для сучасного правознавства.

Тема 5 Вчення про державу і право доби Середньовіччя.

Загальна характеристика політичної і правової ідеології її основні риси та напрямки розвитку, панування теологічного світогляду. Модифікації ідей

античних мислителів у галузі права і держави. Теологічне вчення Фоми Аквінського про право і державу. Розрізнення права і закону. Класифікація законів. Класифікація форм держави. Політична монархія як ідеальна форма державного правління. Вчення Марсілія Падуанського про право і державу. Трактатування народного суверенітету. Функції законодавчої і виконавчої влади.

Тема 6. Вчення про державу і право доби Відродження і Реформації у Західній Європі

Загальна характеристика епохи Відродження і Реформації. Вчення про право і державу засновника політичної науки Нікколо Макіавеллі. Державець і народ: їх взаємодія та місце у державному управлінні. Принципи державної політики. Сутність макіавеллізму. Ідеї про право і державу епохи Реформації. Вчення Жана Бодена про право і державу. Вчення про державний суверенітет. Обґрунтування абсолютної монархії. Ідеальний політико-правовий устрій в "Утопії" Томаса Мора і "Місці Сонця" Томазо Компанелли.

Тема 7. Вчення про державу і право в Нідерландах та Англії (XVII – XVIII ст.).

Загальна характеристика теорії природного права. Її вплив на подальший розвиток, природно-правових доктрин. Правові вчення в Нідерландах. Гуго Гроцій як засновник теорії природного права і науки про міжнародне право. Вчення Бенедикта (Баруха) Спінози про право і державу. Вчення про невідчужуваність прав людини і межі державної влади. Правові вчення в Англії. Вчення про право і державу Томаса Гоббса. Концепція державного абсолютизму. Розмежування публічної і приватно-правової сфер дії прав і обов'язків монарха і громадян. Свобода і мета законів. Правопорядок і законність. Вчення про право і державу Джона Локка. Взаємовідносини людини і держави. Теорія розподілу влад, її особливості. Обґрунтування конституційної монархії. Суверенітет народу і право народу на повстання.

Тема 8. Вчення про державу і право в Німеччині та Італії доби Просвітництва (XVII - XVIII ст.).

Загальна характеристика доби Просвітництва в Німеччині та Італії, його відображення в правовій і політичній думці. Самуель Пуффендорф про право і державу. Християн Томазій про право і державу. Християн Вольф про право і державу. Джамбаттіста Віко про право і державу. Чезаре Баккарія про право і державу. Його внесок у розвиток класичної школи науки кримінального права. Загальне і особливе в розвитку вчень про право і державу в Німеччині та Італії XVII - XVIII ст.

Тема 9. Вчення про державу і право у Франції епохи Просвітництва і буржуазної революції (кінець XVIII ст.).

Загальна характеристика політико-правової ідеології Просвітництва. Правові і політичні погляди Вольтера. Теорія "просвіченої монархії". Вчення про право і державу Шарля Монтеск'є. Закони природні та позитивні. Класифікація позитивних законів і їх обумовленість формою державного правління і географічними умовами. Теорія розподілу влад. Політична свобода і закон. Вчення про право і державу Жан-Жака Руссо. Теорія

народного суверенітету. Взаємовідносини громадянина і держави. Законодавча влада і закон. Основні напрямки правової і політичної ідеології періоду Великої французької революції (конституціоналісти, жирондисти, якобінці).

Змістовий модуль 2. Державно-правові вчення Нового, Новітнього часу та сучасності.

Тема 10. Політичні і правові вчення у США в період боротьби за незалежність.

Загальна характеристика основних напрямків правової і політичної думки. Природно-правове обґрунтування незалежності північноамериканських колоній в їх політико-правових документах. Бенджамін Франклін, його ідея гомруля-самоврядування і політичного самоврядування північноамериканських провінцій (штатів). Правові і політичні погляди Томаса Джефферсона, їх втілення у "Декларації незалежності" та "Біллі про права". Ідеї про право і державу Томаса Пейна. Правові і політичні погляди "федералістів", Олександр Гамільтон про право і державу. Джон Адамс про право і державу. Взаємовплив північноамериканської і континентально-європейської правно-політичної думки.

Тема 11. Вчення про державу і право в Німеччині (кінець XVIII-поч. XIX ст.).

Загальна характеристика основних напрямків правно-політичної ідеології Німеччини в кінці XVIII - на початку XIX ст. Ліберальне вчення про право і державу Іммануїла Канта. Категоричний імператив. Особливості теорії природного права. Кант як один із перших засновників теорії правової держави. Теорія "вічного миру". Вчення Георга Гегеля про право і державу: Діалектичний метод і об'єктивний ідеалізм, їх втілення в його правовій концепції громадянського суспільства і держави. Ідеї в галузі міжнародного права. Історична школа права (Г. Гуго, Ф. Савіньї, Г. Пухта). Критика природно-правової теорії. Погляд на походження права і його залежність від історії народу.

Тема 12. Вчення про державу і право в Західній Європі (перша пол. XIX ст.).

Основні напрямки західноєвропейської правової і політичної думки: консерватизм, лібералізм, соціалізм. Їх загальна характеристика. Розвиток лібералізму в Англії. Ієремія Бентам про право і конституційну систему держави. Розвиток лібералізму у Франції. Бенджамен Констан про право і державу. Алексіс де Токвіль: твори про демократію, співвідношення рівності і свободи. Розвиток лібералізму в Німеччині. Вільгельм фон Гумбольдт про людину, суспільство, державу. Лоренц Штейн про державу і право. Правові і політичні погляди ідеологів утопічного соціалізму (А. Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуен). Погляди Огюста Конта на суспільство і державу, їх консервативний характер.

Тема 13. Вчення про державу і право в Західній Європі (друга пол. XIX –поч. XX).

Загальна характеристика буржуазної правової і політичної ідеології другої половини XIX - початку XX ст. Формування соціологічної теорії права і держави у працях Рудольфа фон Ієринга. Погляди Гумпловича на насилля як основу і причину виникнення держави і права. Неокантіанське вчення про право Рудольфа Штаммлера. Соціологічні ідеї Герберта Спенсера в галузі права і держави. Дуалістична теорія держави і суб'єктивних публічних прав людини Георга Еллінека. Проблеми права і держави у творах Фрідріха Ніцше.

Тема 14. Вчення про державу в Західній Європі і США (XX ст.)

Правова доктрина солідаризму Леона Дюгі. Погляди західних економістів-лібералів – Дж. М. Кейнса, Л. фон Мізеса, Ф. А. фон Гаєка. Ідеї плюралістичної демократії англійського соціолога Гарольда Ласкі. Засновник інституціоналізму Моріс Оріу. Антитоталітаризм Карла Поппера. Концепції соціальної держави і політики загального благоденства. Теорії еліт, бюрократії і технократії (В. Парето, Г. Моска, А. Бентлі, Д. Бернхем).

Тема 15. Вчення про право в Західній Європі і США (XX ст.).

Загальна характеристика стану розвитку правової і політичної думки в Західній Європі. Два типи праворозуміння: природно-правова думка і легістський неопозитивізм. Ганс Кельзен як засновник легістського неопозитивізму. Його нормативістська теорія права. Соціологічна юриспруденція. Австрійський правознавець Євген Ерліх. Американська школа юриспруденції Роско Паунда. Правовий реалізм. Американський правовий реалізм Олівера Вендела, К. Ллевеліна, Л. Гріна, М. Рейдіна, В. Дугласа. Сучасні концепції природного права. Видатний представник неокантіанства – Рудольф Штаммлер. Інтегративна юриспруденція. Психологічна теорія права Петражицького.

Тема 16. Ідеї про державу і право в Україні Модульна контрольна робота.

Політична і правова думка Київської Русі. Перший політичний трактат Іларіона "Слово про закон і благодать". "Руська правда", її вплив на розвиток ідей про право і державу. Соціальні, правові та державницькі аспекти в поглядах Ярослава Мудрого. "Правда Ярославичів" - пам'ятка правової та державницької думки XI ст. Історико-політичний твір "Повість временних літ" літописця Нестора, ідея політичної консолідації держави навколо церкви. Суспільно-політичні ідеї у "Слові о полку Ігоревім". Образ ідеального правителя в "Молінні (Слові послання)" Даниїла Заточника.

Українська політико-правова думка польського періоду XIV-XVII ст.ст. Перший вітчизняний політолог, український і польський публіцист Станіслав Оріховський-Роксолан. Полемічна антиуніатська література Івана Вишенського. Філософські, церковно-теологічні твори київського митрополита Петра Могили. Політичні програми гетьманів України. Відродження української державності, пов'язаної з ім'ям Богдана Хмельницького. Політична доктрина гетьмана Івана Мазепи. Конституція Пилипа Орлика.

Політико-правова думка України періоду просвітництва. Захисники абсолютизму. Теорія просвіченої монархії. Проект реформ державних і правових установ С. Десницького. Демократичний ідеал Я. Козельського, Г. Сковороди, О.

Особливості розвитку політичної і правової думки України ХІХ-ХХ ст.ст. Політична програма Кирило-Мефодіївського товариства. Ідея союзу слов'янських держав. Тарас Шевченко як основоположник політико-правової ідеології революційної демократії в Україні. Вчення про право і державу Михайла Драгоманова. Погляди на право і державу Івана Франка. Погляди на право і державу Лесі Українки.

Державно-правові концепції в Україні на початку ХХ століття. Ідеї про право і державу Михайла Грушевського. Погляди на право і державу Володимира Винниченка. Ідеї про право і державу Симона Петлюри. Погляди на право і державу Павла Скоропадського. Його монархічно-конституційна програма. Державницька концепція В'ячеслава Липинського.

Теоретичні основи та специфіка українського націонал-комунізму в працях Олександра Шумського, Миколи Хвильового, Михайла Волобуєва, їх виклик сталінізму. Боротьба за суверенітет України. Християн Раковський, Микола Скрипник, їх погляди на право і державу. Основні напрямки державницько-правової ідеології української еміграції (Д. Донцов, Є. Петрушевич, В. Липинський).

Нові підходи до права від середини 50-х років. Розрізнення права і закону в ліберальній концепції права. Концепція КПРС розвиненого соціалізму, загальнонародної держави, прав людини. Проблеми прав людини в діяльності українських правозахисників (А. Горська, П. Григоренко, В. Стус, А. Танюк та ін.).

Основні державницько-правові ідеї у Декларації про державний суверенітет України 1990 р. і Акті проголошення незалежності України 1991 р. Втілення в Конституції України досягнень української політико-правової думки. Закріплення в Основному Законі ідей про права людини, правову державу, місцеве самоврядування, розподіл влад. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Головні політичні течії, їх лідери та ідеї. Розробка проблем праворозуміння в юридичній літературі. Проблеми формування демократичної правової соціальної держави і громадянського суспільства в Україні. Українська правова система і міжнародне право: сучасні проблеми взаємодії і гармонізації.

3. Рекомендована література

Основна література

1. Андрусак Т. Історія політичних та правових вчень: Навч. посіб. / Тарас Андрусак. – Л. : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 218 с.
2. Історія вчень про державу і право: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. Г. Г. Демиденка, О. В. Петришина; Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого. – Х. : Право, 2009. – 251 с.
3. Історія розвитку політичної думки. Курс лекцій: Навч. посібник / Мадіссон В. В. (керівник авт. колективу), Ларченко Л. І., Степіко В. П., Діденко Л. Я. – К. : Либідь, 1996. – 176 с.

4. Крестовська Н. М. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. / Н. М. Крестовська, О. Ф. Цвіркун. – Х. : ТОВ “Одісей”, 2008. – 464 с.
5. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: навч. посіб. / А. І. Кормич. – К. : Правова єдність, 2009. – 310 с.
6. Марчук В. П. Історія політичних і правових вчень: навч. посіб. / В. П. Марчук. – К. : Вид. дім «Персонал», 2009. – 478 с.
7. Мироненко О. М., Горбатенко В. П. Історія вчень про державу і право: навч. посіб. / О. М. Мироненко, В. П. Горбатенко. – К. : Академія, 2010. – 454 с.
8. Мірошніченко М. І., Мірошніченко В. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. / М. І. Мірошніченко, В. І. Мірошніченко. – К. : Атіка, 2001. – 222 с.
9. Світова класична думка про державу і право: Навч. посібник / Є. Ф. Безродний (керівник), Г. К. Ковальчук, О. С. Масний. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 400 с.
10. Шульженко Ф. П., Андрусак Т. Г. Історія політичних і правових вчень / Ф. П. Шульженко, Т. Г. Андрусак. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 304 с.
11. Шульженко Ф. П., Наум М. Ю. Історія вчень про державу і право: Курс лекцій / За заг. ред. акад. АПрН України, д. ю. н., проф. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 192 с.

Додаткова література

1. Агабеков Г.Б. Основоположник концепции государственного суверенитета. - М., 1990.
2. Аквінський Т. Коментарі до Арістотелевої «Політики». - К., 2000.
3. Американские просветители. Избранные произведения: в 2 т. - М, 1970.
4. Ангелов Д. Богомилство в Болгарии. - София, 1961.
5. Антонов В.Ф. Революционное народничество. - М., 1965.
6. Аристотель. Политика. Афинская полития. - М., 1997.
7. Аристотель. Сочинения в 4-х томах. - М., 1978.
8. Артхашастра или наука политики. - М., 1992.
9. Бабеф Г. Сочинения. - М., 1977.
10. Бакунин М.А. Государственность и анархия // Бакунин М.А. Поли. собр. соч.: в Ют.-СПб.,
11. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. - М, 1994.
12. Бентам И. Основные начала гражданского кодекса // Бентам И. Изб. соч. - СПб., 1867.
13. Бердяев Н.А. Философия неравенства. Письма к недругам по социальной философии / Русская философия собственности. - СПб, 1993.
14. Білич Т.А. Світогляд Г.С. Сковороди. - К., 1957.
15. Быков Ф.С. Зарождение общественно-политической и философской мысли в Китае. - М., 1966.
16. Бэкон Ф. Новая Атлантида. Опыт и наставления. - М., 1962.
17. Вебер М. Избранные произведения. - М., 1990.
18. Великие утописты Сен-Симон и Фурье и их школы. Вып. III-IV. - М., 1926.
19. Вольтер. Статьи и материалы. - М.-Л., 1948.

20. Вольтер. Философские сочинения. - М., 1988.
21. Гегель Г.В.Ф. Политические произведения. - М., 1972.
22. Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет. В 2 т. - М., 1971.
23. Гегель Г.В.Ф. Философия права. - М., 1997.
24. Герцен А.И. Собрание сочинений в 30 томах. Т. VI. - М., 1955.
25. Гессен В.М. Возрождение естественного права. - СПб, 1902.
26. Гоббс Т. Левиафан, или материя, формы и власть государства церковного и гражданского. Соч. в 2-х т., Т. 2. - М., 1992.
27. Головаха І. Суспільно-політичні погляди Лесі Українки. - К., 1955.
28. Графский К. Политические и правовые взгляды русских народников. - М., 1993.
29. Громаков П.С. Политические и правовые взгляды Томаса Пейна. - М., 1960.
30. Гроций Г. О праве войны и мира. - М., 1956.
31. Грузенберг С. Учение Шопенгауэра о праве и государстве. Философские предпосылки социального миропонимания Шопенгауэра // Вопросы философии и психологии. - 1909. - № 11-12.
32. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть? - К., 1991.
33. Гумплович Л. Общее учение о государстве. - СПб, 1910.
34. Десницкий СЕ. Избранные произведения русских мыслителей второй половины XVIII в. Т. 1. - М, 1952.
35. Джефферсон Т. Общий обзор прав Британской Америки // Американские просветители. - М., 1991.
36. Дигесты Юстиниана. Т. 1-3. - М., 2002.
37. Драгоманов М.П. Вибране.- К., 1991.
38. Дюги Л. Конституционное право. - СПб, 1908.
39. Дюги Л. Общество, личность, государство. - СПб, 1909.
40. Дюркгейм Э. Метод социологии. - М., 1991.
41. Елиннек Г. Общее учение о государстве. - СПб., 2004.
42. Еллинек Г. Социально-этическое значение права, неправды, наказания. -М., 1910.
43. Иеринг Р. Борьба за право. - М., 1991.
44. Ильин И.А. Собрание сочинений в десяти томах. - М.. 1993.
45. Кампанелла Т. Город Солнца. - М., 1954.
46. Кант И. Метафизические начата учения о праве; Всеобщая история с космополитической точки зрения // Кант И. Соч. - М., 1980. -Т. IV.
47. Катрич В.М. Револьюційно-демократичні погляди Івана Франка на походження та суть держави // Вісник Київського університету. - 1973. - № 14.
48. Каутский К. Происхождение христианства. - М., 1990.
49. Кельзен Г. Чистое учение о праве: Сб. переводов. Вып. 1. - М., 1987; Вып. 2.-М., 1988.
50. Кистяковский Б.А. Государство и личность / Русская философия собственности. - СПб., 1993.
51. Ковалевский М.М. Историко-сравнительный метод в юриспруденции и приемы изучения истории права. - М., 1880.
52. Козельский Я.И. Философские предложения / Русская философия

собственности. - СПб., 1993.

53. Конт О. Дух позитивной философии. - СПб., 1910.

54. Конфуций. Древнекитайская философия: собрание текстов в 2 т. - М., 1972.

55. Коркунов Н.М. История философии права. - СПб., 1915.

56. Кропоткин П.А. Современная наука и анархия. - М.-П., 1920.

57. Лао-Цзы. Дао-де цзин. Древнекитайская философия. Собрание текстов в 2 т. - М., 1972.

58. Лейст О.Э. Учения Спинозы о государстве и праве. - М., 1960.

59. Ленін В.І. Повне зібрання творів, 5-е видання. - М., 1969-1975.

60. Лисенко О.Я. Соціологічні погляди Івана Франка. - К., 1958.

61. Локк Дж. Два трактата о правлении. Соч. Т. III. - М., 1988.

62. Лосский И.О. История русской философии. - М., 1991.

63. Мабли Г. Избранные произведения. - М., 1950.

64. Макиавелли Н. Государь / Макиавелли Н. Избранные сочинения. - М., 1982.

65. Марксистско-ленинское учение о государстве и праве. История развития и современность. - М., 1977.

66. Милль Дж.Ст. Утилитаризм. О свободе. - СПб., 1900.

67. Монтескье Ш. Избранные произведения. - М., 1955.

68. Мор Т. Утопия. - М., 1978.

69. Мо-Цзы. Древнекитайская философия: Собрание текстов в 2-х т. - М., 1972.

70. Муромцев С.А. Определение и основное разделение права. - М., 1879.

71. Новгородцев П.И. Историческая школа юристов, её происхождение и судьба. Опыт характеристики основ школы Савиньи в их последовательном развитии. - М., 1896.

72. Пейн Т. Избранные произведения. - М., 1957.

73. Переломов Л.С. Конфуцианство и легизм в политической истории Китая. - М., 1981.

74. Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. Т. 1-2. - СПб., 1901-1909.

75. Платон. Собрание сочинений в 4-х т. - М., 1994.

76. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. - К., 1994.

77. Прокопович Ф. Правда воли монаршей. - Москва-Ленинград, 1961.

78. Прудон П.Ж. Что такое собственность? Или исследование о принципе права и власти. - М., 1919.

79. Пухта Г.Ф. Энциклопедия права. - Ярославль, 1972.

80. Римские стоики: Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий. - М., 1995.

81. Робеспьер М. Избранные произведения. - М., 1965.

82. Руссо Ж.Ж.. Сочинения. - М., 1991.

83. Сен-Симон. Мемуары. - М., 1991.

84. Сенека. Письма к Луцилию. Трагедии. - М., 1986.

85. Скакун О.Ф. Прогресивна політико-правова думка на Україні (IX ст. - 1917). - К., 1990.

86. Скворода Г.С. Твори у двох томах. - К., 1994.

87. Спенсер Г. Основания социологии. - СПб., 1898.

88. Спенсер Г. Социальная этика. - СПб., 1906.
89. Спиноза. Избранные произведения. – М., 1957.
90. Трубецкой Е.Н. Лекции по истории философии права // Трубецкой Е.Н. Труды по философии права. - СПб., 2001.
91. Українка, Леся. Зібрання творів у 12-ти т. - К., 1977.
92. Фейербах Л. Право и государство // Фейербах Л. Сочинения: В 2-х тт. - Т.1.-М., 1995.
93. Фихте И.Г. Сочинения в двух томах. -СПб., 1993.
94. Франклин Б. Избранные произведения. - М., 1956.
95. Франко І.Я. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори. - К., 1956.
96. Фрейд З. Психология бессознательного. - М., 1989.
97. Фромм Э. Бегство от свободы. - М., 1900.
98. Цицерон. Диалоги «О государстве» и «О законах». - М.,1966.
99. Чернышевский Н.Г. Полное собрание сочинений. - М., 1950.
100. Чичерин Б.Н. Политические мыслители древнего и нового мира. - СПб., 1999.
101. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів. У 12 т. - К., 1989.
102. Шершеневич Г.Ф. История философии права. 2-ое изд. - СПб., 1907.
103. Шпенглер О. Закат Европы. - М., 1993.
104. Штаммлер Р. Сущность и задачи правоведения. - СПб., 1908.
105. Штаммлер Р. Хозяйство и право. Т. 1-2. -СПб., 1907.
106. Штирнер М. Единственный и его собственность. - Х., 1994.
107. Щербатский Ф.И. Философское учение буддизма. - Пг., 1918.
108. Юркевич П. Історія філософії права (давньої) // Юркевич П. З рукописної спадщини. - К., 1999.\
109. Яценко А.С. Философия права Владимира Соловьева. Теория федерализма. Опыт синтетической теории права и государства. – СП

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: екзамен.

5. Засоби діагностики успішності навчання:

Поточний контроль – оцінювання за результатами практичних занять.

Контроль самостійної роботи – захист індивідуальних науково-дослідницьких завдань.

Підсумковий контроль – екзамен.